

Bitskey István 18 tanulmányt egybefoglaló kötete nagy nyeresége a hazai Pázmány kutatásoknak. Legfőbb jellemzőjeként nemcsak az egyes tanulmányok precizitását és filológiai pontosságát lehet kiemelni, de azt is, hogy a szerző Pázmány tömör tömböt alkotó életművében megtalálja azt az elemet, amelyet az eddigi irodalom még nem magyarázott meg. Magyarázatai könnyen érthetőek és világosak. Mindezt akkor tudjuk igazán értékelni, ha figyelembe vesszük, hogy Pázmány Péter a 17. század legműveltebb, legolvasottabb közéleti szereplői közé tartozik. Aki érdemben akarja magyarázni Pázmány tevékenységének bizonyos jelenségeit, maga-

nak is követni kell a főpapot, és birtokba kell venni azt az ismeretanyagot, amely az ő sajátja volt. Bitskey István ezen a nehéz úton is követni tudja az esztergomi érseket, ugyanakkor sajátja az az ismeretanyag is, amely az elmúlt századokban Pázmány életművének magyarázatára született. Tanulmányai az európai összefüggések ismeretében születtek, s az olvasót biztos kézzel vezetik ezek bemutatásában. A gyűjteményes tanulmánykötet hozzásegíti az olvasót nemcsak Pázmány, de a 17. századi Magyarország jobb megismeréséhez is.

Orosz István

Ifj. Barta János: „Ha Zemplin vármegyét az útas vizsgálja...”

II. – Adattár Zemplén megye 18. századvégi történetéhez

Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 2015. 426 o.

Ifj. Barta János – a Debreceni Egyetem Történeti Intézetének emeritus professzora – *Gazdálkodás és társadalom Zemplén megyében a 18. század végén* alcímű korábbi kötete 132 táblázatot tartalmazott, így igencsak rászolgált az „adatgazdag” jelzőre. A II. kötet, amely zömmel táblázatokból áll, ezen a téren messze túltesz az elődön, ugyanakkor a szöveges részre már jóval kevesebb helyet szán.

Az öt korabeli, számokban gazdag forrástípus alapján összeállított táblázatokban a megye mind a 444 településének adatai helyet kaptak,

egyrészt a 15 közigazgatási kerületnek megfelelően összeállított községsorokban, nevük alfabetikus rendjében feltüntetve a vizsgált forrásban a településre vonatkozó számadatokat, másrészt 394–407. oldalon, ezúttal folyamatosan, ugyancsak ABC rendben, minden település esetében megadva előfordulási kerületének sorszámát, valamint lakosainak vallási és nemzeti-ségi hovatartozását. A módszer összhangban áll az előszóban megfogalmazott szerzői szándékkal: „Célom a forrásokban található adatok települési szintű rendszerezése volt, ami talán megkönnyíti a helytörténet (településtörténet) reménybeli művelőinek munkáját.”

A települések közigazgatási elhelyezését bonyolítja, hogy a 18. század utolsó negyedének két át szervezése következtében Zemplén megye járási/kerületi beosztása a 18. század utolsó negyedében kétszer is megváltozott (1777, 1787). Szerző a három lehetséges változattól a gazdaság- és természetföldrajzi feltételeknek leginkább megfelelő középső (1777–1787 közé eső) beosztás mellett döntött. Eszerint a Szerencsi kerület (1) a nagyalföldi táj északi peremét, a Tokaji (2) és a Pataki (3) a hegyaljai borvidéket, a Királyhelmeci (4) illetve a Zétényi (5) a Bodrogtózt foglalta el. Az Újhelyi (6), a Gálszécsi (7), a Terebesi (8), a Sókúti (9) és a Homonnai (10) kerületek a Laborc és az Ondava mentén, a Varannói (11), a Sztropkói (12), a Göröginyei (13), a Papini (14), és végül a Szinnai

(15) kerület a Keleti-Beszkidék hegyvidékén terültek el. Az állam-érdektől vezérelt, eltérő idejű és különböző szempontú adatfelvételek összevetése tanulságos eredményekre vezethet. Szerző például a lakosság számának táblázataiban nemcsak a II. József korabeli népszámlálás adatait közli, hanem megadja a jobbágyok, a zsellérek és a házatlan zsellérek esetében az úrbérrendezést előkészítő, 1772-ben lefolytatott előzetes felmérés, az 1774. évi úrbéri tabellák, illetve az 1776., az 1780., az 1790., és az 1799/1800. évi dicalis összeírások adatait is, amelyek között számos eltérést találhatunk. Az úrbérrendezés során mind az előzetes felmérésre alapozott, mind a végleges tabellák tartalmazzák az adott település birtokosainak nevét, valamint úrbéreseik, a jobbágyok, a zsellérek és a házatlan zsellérek név szerinti felsorolását. A két forrás adatai azonban nem egyeznek. Általában a felmérés számszerű adatai az alacsonyabbak, mert azokat gyakorlatilag becslés nyomán állapították meg. A felmérések sommás elmarasztalása helyett mégis utalnunk kell arra, hogy a későbbi tabellákkal szemben adatokat tartalmaznak az irtásföldeknek (szántók, rétek és szőlők) a tabellákban mellőzött nagyságáról. Az 1774. évi táblázatokból viszont nemcsak az egyes jobbágyok által művelt telkek nagysága derül ki, lehetőséget adva ezzel a jobbágyok telekhányad szerinti kategorizálására, hanem a költözési szabadsággal rendelkező, illetve a

röghöz kötött, ún. örökös jobbágyok száma is. A 18. századi népesség mozgásnak, a megye déli területén élők által kihasznált lehetőségeknek is szerepük volt abban, hogy a Szerencsi, a Tokaji és a Pataki kerület paraszti népességének csupán 9,7%-a volt örökös jobbágy, míg a Keleti-Beszkidék 5 kerületében elvéve akadtak szabad költözködési joggal rendelkezők. Ismeretes, hogy az úrbérrendezés kilenc kérdőpontjára adott paraszti vallomások igencsak becses és terjedelmes források, Szerző nem tagadja, hogy ez utóbbiak használatában a Takács Péter és Udvari István által összeállított három kötetes kiadvány volt nagy segítségére (Takács Péter–Udvari István: *Zemplén megyei jobbágyvallomások az úrbérrendezés korából*. I–III. Nyíregyháza 1995–1998).

Kisebb könyv méretével vetekszik Zemplén vármegye adatainak az 1776. évi dicalis összeírásokról szóló egysége. A dica, mint adóegység személyi és dologi összetevőkből alakult ki. A személyi rovatba felvették az úrbéres – jobbágy és zsellér – családfőket, külön-külön a 16 éven felüli fiúkat és a lányokat, a testvéreket, valamint a gazdaságban élő szolgákat és szolgálólányokat. A jobbágy és a zsellér férfiakkól 2-2, a házatlan zsellérekéből, a szolgákból, a 16 év feletti fiúkból és a testvérekéből 4-4, a 16 év feletti lányokból és a szolgálólányokból 8-8 személy tett ki egy dicát. Hasznosságuk és koruk szerint sorolták be az állatállományt. Lovakból 4, kifejlett szarvasmarhákból 8, sertésekből, ju-

hokból és kecskékből 24 jószág után vetettek ki egy dicát. Az ingatlanok, pontosabban a telkek adatait is igen körültekintően igyekeztek nyilvántartásba venni. Az úrbérrendezés forrásaival ellentétben a dicalis összeírások szerényebb helyet kaptak/kapnak az újabb kutatásokban, ami részben annak tudható be, hogy kevesebb maradt fenn belőlük, illetve az adóeltagadások miatt a kutatók egy része e forrásokat pontatlanoknak tartja. Barta János véleménye szerint Zemplén vármegye forrásai ezen a téren a kivételek, azaz a kutatásra alkalmatlan körébe sorolhatók. II. Józsefnek a földbirtokok kataszteri felmérését előíró rendelete a földtulajdonosok megadóztatását szolgálta volna. Nem véletlen, hogy az uralkodó halála után a megyékben sietve semmisítették meg a pontos méréseken alapuló íveket, így az iratokból többnyire csupán töredékek maradtak az utókorra, rendkívül értékes forrásanyagtól fosztva meg a modern kutatókat. Kivételek persze ezen a téren is akadnak, így Zemplén vármegye teljes anyagát sem sikerült átadni az enyészetnek. Szerény, de nem lebecsülendő az, ami megmaradt, megismerhető belőle a szántóföldek nagysága s ezen belül a nemesi földek és a paraszti használatúak mérete.

Zemplén vármegye igen értékes levéltára Sátoraljaújhelyen további ritkaságszámba menő forrást is megőrzött a nem úrbéres lakosság jövedelmi viszonyairól. A gondos elődöknek köszönhetően a nemesi

jövedelmek 1800. évi összeírása is ránk maradt. A dicális összeírások révén ismertek voltak az úrbéres népességtől várható jövedelmek, a francia háborúk terhei azonban megkívánták azt, hogy a nemesség bevételei is mérhetőek legyenek. Már nem a birtok nagysága, hanem a jövedelmezősége állt az érdeklődés középpontjában. A 17 jövedelmi kategória 3 nagyobb csoportra osztható: 1) az úrbéresek (jobbágyok, házas, illetve házatlan zsellérek, zsellérbirtokok), valamint a földesúri majorságok és az ún. telken kívüli földek után számított jövedelmek, 2) az ún. kisebb királyi haszonvételekből (kocsmáltatás, mészárszék, vámok, révek halászat, az erdők, a malmok és a vásárok) származó haszon, 3) végül a szőlőből származó bevételek értéke (ez esetben is megkülönböztetve a szabad és a dézsmás szőlőből s a hegyjogból származó bevételeket). Figyelemre méltó, hogy a megyében igen jelentős volt az extraneus birtokosok (másutt lakók, korabeli szóhasználattal élve a 'bebírók') aránya, akik főként a szőlőből húztak tekintélyes jövedelmet. A haszonvételek között a korcsma üzemeltetés állt az élen, de a malmok és az erdők is szépen jövedel-

meztek. A megyét átszelő folyók ellenére is szerényebb haszon származott a halászatból.

Barta János valóban hangyaszorgalommal, időt és fáradozást nem kímélve állította össze Zemplén vármegye 18. századvégi adattárát, amelyhez a források és a forráskiadványok elérhetőségének megadása mellett a mértékegységeket és a számítási pénz jellemzőit tartalmazó tájékoztatót, továbbá olyan áttekinthető kerületi térképeket is csatolt, amelyekben valamennyi település helye megtalálható. A segédletek megkönnyítik a helytörténet iránt érdeklődők munkáját.

Közhely az, hogy hiányérzet nélküli mű még nem jelent meg. E kiadványra is igaz ez, s bár pusztába kiáltott szó, megemlítem, hogy az idegen nyelvű összefoglaló, illetve egy rövid tájékoztató – *Summary*, sőt szlovák nyelvű *Resume* – emelte volna a kötet értékét.

Buza János

Letölthető:

<http://real.mtak.hu/28446/1/Barta%20J%20Speculum20%20%20%20a%20ug-7.pdf>